

מארק שפירא

המשניות ושינוי בישיבת סלבודקה

שלמה טיקוצינסקי, למדנות, מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ו, 394 עמ'

בשנים האחרונות ניכרה תשומת לב גוברת להיסטוריה של הישיבות הליטאיות. מחקרו הנפלא של שאול שטמפפר על וולוז'ין, סלבודקה וטלז הראה כיצד ניתן להשתמש בעיתונות התקופה ובספרות זיכרונות לכתבת היסטוריה חברתית יהודית.¹ בהמשך פרסם בן-ציון קליבנסקי מחקר יסודי על הישיבות הליטאיות למן מלחמת העולם הראשונה ועד השואה, תקופה עוקבת לזו שסקר שטמפפר.² התרומה האחרונה לחיבורים בנושא זה היא ספרו של שלמה טיקוצינסקי, המתמקד בישיבה אחת, ישיבת 'כנסת ישראל' בסלבודקה, הראשונה מבין המוסדות שנקראו ישיבות המוסר והישיבה החשובה ביותר בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים.

מפאת חשיבותה של ישיבה זו יצאו לאור שפע כתבים מפרי עטם של רבים מבוגריה, העוסקים במוסד ואף באחד מראשיו, ר' נתן צבי פינקל, הידוע בכינוי הסבא מסלבודקה. לטיקוצינסקי הייתה גישה גם למגוון רחב של חומרים שלא ראו אור, כמו מכתבים ויומנים של אנשים שהיה להם קשר הדוק לישיבה, ובהם ר' יחיאל יעקב ויינברג, ר' יחזקאל סרנא ור' דב כץ. חומר זה, הכולל גם מספר

תמונות מקסימות, משמש לאורך כל הספר ומוסיף נקודות מבט חשובות שלא ניתן היה להשיגן אילו השתמש טיקוצינסקי רק בחומר שכבר פורסם. מגוון החומרים הרחב שעמד לרשות טיקוצינסקי אפשר לו לפרוס היסטוריה חברתית ואינטלקטואלית מלאה של הישיבה, מוסד מהמעלה הראשונה שתלמידיו ידעו שהם שייכים לעילית. מתוך מודעות לעניין הרב של העולם החרדי בנושאי ספרו מבהיר טיקוצינסקי לקוראים (החרדים) בהקדמה שהאנשים שבהם הוא עוסק הם אישים דגולים הראויים לניתוח רציני בגישה אקדמית, 'וחלילה לראות בכך המעטה בערכם' (עמ' 12).

חלקו הראשון של הספר דן בראשיתה של הישיבה, בתלמידיה ובאנשי הסגל שלה בתחילת

2 ב"צ קליבנסקי, כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה, ירושלים תשע"ד. אף ספר זה מבוסס על עבודת הדוקטור של המחבר, משנת תשס"ט.

1 ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה. הספר מבוסס על עבודת הדוקטור של המחבר, משנת תשמ"א.

של טיקוצינסקי יהפוך מעתה לנקודת המוצא לכל מי שיכתוב על המוסר של סלבודקה ועל תורותיו של פינקל.

הפרקים האחרים בחלקו הראשון של הספר עוסקים בתפקודה של הישיבה, בחיי התלמידים ובשינויים ובקונפליקטים בתרבות המוסר. על פי המתואר בהם הישיבה לא הייתה עוד מקום לימוד בעלמא לתלמידים משכבות העילית אלא הפכה למעוז של מסורת, מוסר שיצא חוצץ כנגד חרירת התרבות החילונית, ושהפך לתחליף לחברה המסורתית.

חלקו השני של הספר מתמקד בישיבה מן המעבר לארץ-ישראל ולאורך השנים הראשונות של המדינה – בתקופה זו הפכה הישיבה לישיבה חרדית רגילה, ללא המאפיינים שייחדו אותה בהיותה בשנותיה בסלבודקה. בחלק זה ספרו של טיקוצינסקי פותח אופקים חדשים לחלוטין. העניינים שבהם הוא עוסק בחלק זה, שלא כמו אלה הנדונים בחלק הראשון, כמעט לא נחקרו, וטיקוצינסקי מגולל נרטיב בדוק היטב וכתוב יפה על הישיבה, כשהוא עונה כל העת על השאלות החשובות ונעזר במגוון רחב של חומרים שלא ראו אור, ושבלעדיהם לא ניתן היה לספר את הסיפור. אחת מטענותיו העיקריות היא שיש לייחס את ראשית צמיחתו של עולם הלומדים החרדי בעיקר לישיבת 'חרון' ולכוללים שהתפתחו ממנה, ולא להשפעתו של החזון איש, הרב אברהם ישעיהו קרליץ, כפי שטענו חוקרים לעיתים מזומנות. זוהי קביעה שללא ספק תעורר מחלוקת בינו לבין חוקרים אחרים.

קשר לארץ-ישראל היה חלק מהלך הרוח היהודי בליטא, ור' משה מרדכי אפשטיין היה בנעוריו חבר בארגון הסודי של 'חובבי ציון' בוולוז'ין, 'נס ציונה'. אולם לא זו הייתה הסיבה המיידית למעבר של הישיבה לישראל. בעקבות שינוי בחוק עלולים היו התלמידים להידרש להתגייס לצבא.

דרכה ובתפקידיהם של ר' נתן צבי פינקל ור' משה מרדכי אפשטיין. אפשטיין היה לראש הישיבה וניהל אותה יחד עם פינקל. אפשטיין הוא שסיפק את ההכשרה בגמרא בשעה שפינקל הקדיש עצמו למוסר (אם כי מעולם לא נטל את התואר משגיח, כפי שנקראו אנשים שמילאו תפקיד זה בישיבות אחרות). כיום אנו רגילים לחשוב שתלמידי ישיבה נאמנים נאמנות מוחלטת להנהגת הישיבה, אך לא כך היה תמיד, ובסלבודקה היו מקרים של מרד תלמידים נגד הנהגתו של פינקל ונגד לימוד המוסר. כפי שמראה טיקוצינסקי, פינקל השתמש במעמדו לגמול לתלמידים שהיו מקורבים אליו, והתוצאה הבלתי נמנעת הייתה שלא לכל התלמידים היה אותו הקשר אליו או אל האתוס שלו, ואף היו שפיתחו רגשות שליליים כלפיו. קשה לדמיין שבימינו הייתה גישתו של פינקל נתפסת כגישה חינוכית נאותה, ואפילו בימיו נשמעה ביקורת עליו.

הפרק השני עוסק במוסר בנוסח סלבודקה כפי שהטיף לו פינקל. פרק זה הוא הניתוח המתוחכם ביותר של סוג המוסר שטיפחה סלבודקה, ושנודע בשם גדלות האדם. דוקטרינה זו התמקדה בחיובי שבאדם כיציר כפיו של אלוהים, ויש להעמידה לעומת הגישות הפסימיסטיות יותר של קלם ונוברדוק. עם זאת פינקל נזהר שלא להרשות למוסר להאפיל על לימוד התלמוד. למרות הכול מצוינות בלימוד התלמוד נותרה העיקר בישיבה, ומשמעות הרבר היא שפינקל, שלא נודע כ'גדול' בש"ס ובפוסקים, נאלץ לחלוק את ההנהגה, ולא נראה שהיה לו קושי כלשהו לעשות כן.³ הניתוח

3 טיקוצינסקי משתמש בתמליל – שלא ראה אור – של שיחה בין ר' יחיאל יעקב ויינברג ליעקב הרצוג, אך אין הוא מציין שבטקסט הזה ויינברג מצהיר כי ר' נתן צבי פינקל לא היה למדן גדול, טענה העומדת בסתירה לתיאורים אחרים שרבים היו רואים כהגיוגרפיים. עיינו בכתבתי בבלוג Seforim, 5 במאי 2016.

שהפכו לדמויות חשובות בתחומים מרוחקים מאוד מעולם הישיבות, למשל נשיא המדינה המנוח חיים הרצוג.

מכיוון שהתלמידים לא חברו ל'ישוב הישן' ונתפסו בצדק כפתוחים למדי בחשיבתם, לא מפתיע שבחוגים שמרניים מסוימים הייתה התנגדות כלפיהם. טיקוצינסקי דן בדעתו השלילית של ר' שלמה אליעזר אלפנדרי על ישיבת 'חברון' (עמ' 287-288). עם זאת משום מה הוא אינו מזכיר את דעתו של אלפנדרי על ראש הישיבה ר' משה מרדכי אפשטיין. וכך אמר לר' חיים אליעזר שפירא: 'הרב שלהם משה מרדכי (עפשטיין) אם כי הוא למדן אבל אוהב ממון מאוד. וגם קוק כמותו בזה וע"כ [ועל כן] הם מקנאים זל"ז [זה לזה] ופירוד לבבות בינותם אמנם כשיצא כנגדם כבוד הדר"ג [הדרת גאון] בגלוי כראוי להם עוד בהיותו פה עיה"ק [עיר הקודש] אז יגרום הנצחון של ראש הסלאבאדקים להתחבר לקוק וסייעתו ונוסף גם הוא על שונאינו וגו' ואין כדאי כעת'.⁴

הטבח בחברון בשנת תרפ"ט, שבו קופדו חייהם של עשרים וחמישה מתלמידי הישיבה, שם קץ לימיה של הישיבה בחברון והיא עברה לאחור מכן לירושלים. בדיונו בטבח מעלה טיקוצינסקי את הרעיון הפרובוקטיבי שנוכחות הישיבה בחברון הגבירה באופן כלשהו את כעסה של האוכלוסייה הערבית המקומית, מה שהוביל בסופו של דבר לטבח (עמ' 267). טיקוצינסקי מצטט מדו"ח המושל הבריטי על הטבח, ובו ראיות לכעס רב על גידול האוכלוסייה היהודית האשכנזית בעיר, שהערבים המקומיים זיהו עם החלוצים. זאת בניגוד ליהודים הספרדים שהיו משולבים בעיר, ואשר לפי סברתו של טיקוצינסקי האוכלוסייה הערבית המקומית לא ראתה בהם איום.

הדרך היחידה להימנע מכך הייתה לכלול לימודי חול בישיבה, כפי שנעשה בטלז, אולם ר' נתן צבי פינקל לא הסכים לשנות את תוכנית הלימודים כדי לרצות את הממשלה (עמ' 202). פתרון חלופי היה העתקת הישיבה לארץ-ישראל, וכך לאפשר למי שעלולים היו לגייסם לנסוע לשם. בסופו של דבר, בשנת 1924, נסעו רבים מתלמידי הישיבה, כ-150 איש, בהנהגתם של פינקל ואפשטיין, לארץ-ישראל, ואחרים נותרו בסלבודקה, ועד מהרה החלה הישיבה שם לתפקד כמוסד עצמאי.

מרגע שנתקבלה ההחלטה לעלות לארץ, ומאחר שהייתה זו הישיבה הראשונה שעשתה זאת, נשאלה השאלה היכן להשתקע. שתי האפשרויות העיקריות היו פתח תקווה וחברון, ובניגוד לרצונם של רבים מן התלמידים, נפלה ההחלטה להתיישב בחברון, שהייתה מקום נידח לעומת פתח תקווה, שבה יכלו התלמידים להרגיש חלק מן 'הישוב החדש'. כפי שמראה טיקוצינסקי, החשש שהתלמידים יתאקלמו ב'ישוב החדש' היה שיקול חשוב בהחלטה שלא להשתקע שם. טיקוצינסקי מתאר את הפער שהיה בשאלה זו בין התלמידים לבין ראשי הישיבה, פינקל, אפשטיין ור' יחזקאל סרנא, חתנו של אפשטיין. שלושת אלה דאגו שהתלמידים לא יחשפו יותר מדי לתרבות החילונית ששלטה בארץ-ישראל באותו זמן, ואילו התלמידים רצו להשתתף במה שהם ראו כהישג הגדול של בניית 'הישוב החדש'. הם לא רצו להיבדל מן החברה הכללית או לקשור את עצמם ל'ישוב הישן', אלא שאפו להיות במרכז העניינים. ההזדהות עם המפעל הצינוני, גם אם הגיעה מנקודת מבט אורתודוקסית, התחילה לרעוע לקראת שנות החמישים של המאה העשרים, כשהישיבה ותלמידיה התחילו ליישר קו עם האידיאולוגיה החרדית המתהווה. ואולם אפילו באותן שנים היו תלמידים רבים שמעולם לא הפכו לחלק מן הקהילה החרדית, והיה מעניין אילו עסק טיקוצינסקי גם בכוגרים הרבים של ישיבת 'חברון'

4 מ' גולדשטיין, מסעות ירושלים, מונקטש תרצ"א, דף פח ע"א.

דומני שדי בסקירה קצרה זו כדי להמחיש כי ספר מרתק זה עשוי למשוך קוראים רבים. טיקוצינסקי הרים תרומה למדנית של ממש למתעניינים בהיסטוריה של האורתודוקסיה המזרח אירופית והישראלית או בישיבות, בהתפתחות 'היישוב החדש' או בתיאוריות המוסר ובנושאים רבים אחרים. למעשה לא מוגזם לומר שאי אפשר להבין את החברה הישראלית בימינו בלי להבין את החרדים, ואותם לא ניתן להבין בלי לעמוד על טיבן של הישיבות; ומבין הישיבות אין ישיבה חשובה יותר בארץ-ישראל מכפי שהייתה ישיבת 'סלבודקה-חברון'.

בספר כה עשיר בפרטים כספר זה מן הנמנע שלא ייפלו פה ושם טעויות. הנה כמה שבהן הבחנתי: בעמ' 197 כתב טיקוצינסקי שכאשר עלה ר' צבי פסח פרנק לארץ, הוא גר עם הוריו, ראשית בחדרה ולאחר מכן בירושלים, אך פרנק עלה לארץ לפני הוריו וחי בירושלים בלבד. בעמ' 304, הערה 102, נכתב כי ר' יוסף דב סולובייצ'יק היה מועמד לתפקיד הרב הראשי של ארץ-ישראל, אך הוא היה מועמד לרבנות העיר תל אביב. כמו כן הרב יצחק הרצוג היה מדבלין, לא מליוורפול (בעמ' 351, הערה 56, מופיע הנתון הנכון). שלא כנאמר בעמ' 351, הערה 56, ר' שמואל יצחק הילמן מעולם לא למד בסלבודקה.